

Gösta Mittag-Leffler

kulturpersonlighet, finansman, feminist och festfixare

Anders Björner

Om svaret i Jeopardy är “Gösta Mittag-Leffler”, vad är då frågan? Här är en samling färgstarka alternativ:

- Vem var den förste professorn vid den 1878 nystartade Stockholms Högskola?
- Vem diskuterade hösten 1891 med August Strindberg om hans planer på att starta en experimentell teater i Djursholm?
- Vem konkurrerade med Knut och Marcus Wallenberg om uppköp av vattenkraft och malmfält i Norge?
- Vem såg till att Marie Curie inte blev bortglömd för Nobelpriset i fysik 1903?
- Vem stred hårdast för att Stockholms Högskola skulle förbli en fri akademi utan tentamina och examina, en strid som förlorades när högskolan 1904 fick examensrätt?
- Vem fick 1905 i uppdrag av kung Oscar II att som hans personliga representant resa till Norge och sondera stämningarna i unionsfrågan bland ledande norrmän?
- Vem grundlade världens första matematiska forskningsinstitut?
- Vem investerade offensivt i vattenkraft och fabriker längs Ljungan och i Norrforsen?
- Vem startade traditionen att den 11 december ha stor festmiddag för Nobelpristagarna?
- Vem befann sig vid sekelskiftet 1899-1900 på båtresa längs Nilen tillsammans med Selma Lagerlöf?
- Vem låg bakom att världens första kvinnliga professor 1884 installerades i Stockholm?

Om denne mångfasetterade och originelle person – vetenskapsman, affärsman och framträdande profil inom sin samtids kulturliv – har Arild Stubhaug skrivit en omfattande biografi: **Att våga sitt tärningskast, Gösta Mittag-Leffler 1846—1927**. Boken, som ger ett brett upplagt panorama över en man och en epok, är utgiven i november 2007 på Atlantis förlag. Originalen är skrivet på norska, översättningen till svenska är gjord av Kjell-Ove Widman.

Boken är av givet intresse för matematiker, och i vissa delar som dokumentation av ett stycke näringslivshistoria. Men den innehåller så otroligt mycket mer och förtjänar att bli läst av alla som är intresserade av svensk och europeisk kulturhistoria. Jag vill här ge några glimtar av bokens intressanta innehåll **med betoning på det icke-matematiska**. Mängden material är överväldigande, så vi får nöja oss med att plocka några russin ur kakan.

Först i all korthet lite information om Mittag-Leffler som matematiker och affärsman.

Gösta Mittag-Leffler disputerade 1872 för doktorsgraden i matematik vid Uppsala universitet. Hans avhandling vann det "bysantinska resestipendiet", vilket gav honom resurser att fortsätta sin forskning och sina studier utomlands under tre års tid. Han blev vad vi idag skulle kalla en "postdoc" i Paris och Berlin. Mittag-Leffler var en mycket social person, och under denna tid lärde han känna många av de tongivande personerna inom europeisk vetenskap och konst. Efter några år som professor i Helsingfors tillträdde han professuren vid Stockholms Högskola. Under två perioder var han också rektor för högskolan.

Något förenklat kan man säga att Mittag-Lefflers stora insatser för matematiken är följande: 1. Han och hans fru donerade sin magnifika Djursholmsvilla till Vetenskapssakademien för att där driva ett internationellt matematiskt forskningsinstitut. Institut Mittag-Leffler, i högsta grad aktivt ännu idag, firade förra året sitt 90-årsjubileum. 2. Han startade 1882 utgivandet av en internationell forskningstidskrift på högsta nivå, "Acta Mathematica", som än idag ges ut vid Institut Mittag-Leffler. 3. Han var en entusiasmerande lärare och fick flera begåvade elever, vilka i sin tur etablerade en tradition av god forskning och undervisning vid svenska universitet. Han har kallats "den svenska matematikens fader".

Mittag-Lefflers förmögenhet härrörde från två källor. En mindre del kom från hans äktenskap med Signe Lindfors, tillhörande en förmögen finlandssvensk släkt. Den största delen kom från en egen tidvis mycket omfattande och djärv affärsverksamhet. Följande är i korthet några av hans engagemang. Han investerade i utbyggnaden av vattenkraft i Ljungan (Medelpad), i Norrforsen (Umeå) och i Kinsarvik (Hardanger, Norge). I anslutning till kraftverket startade han karbid- och kloratfabriker i Alby vid Ljungan, och vidare en torvfabrik i Röjsjö (Finland). Han innehade stora aktieposter i Wärmlandsbanken, Almkvist & Wiksell, Munksjö, Skandia, Bergslagsbanan, mm, och investerade flitigt i fastigheter. Han var en av grundarna samt styrelseledamot och aktuarie i Livförsäkringssällskapet Victoria, dessutom rådgivare i Thule, Skandia och andra försäkringsbolag. Han var med och stiftade Svenska Aktuarieföreningen.

Gösta Mittag-Leffler var en av sin samtids mest kända profiler inom svensk offentlighet. Han var en stridbar och åsiktsrik person som kan sägas tillhöra en generation av "grands hommes" i svensk vetenskaps- och kulturhistoria, med likar såsom Alfred Nobel, Adolf Erik Nordenskiöld och Sven Hedin. Han kände till synes "alla" inom den svenska kultureliten och hade ett omfattande kontaktnät även ute i Europa. I boken passerar många av den svenska parnassens främsta företrädare revy, däribland författare som August Strindberg, Viktor Rydberg, Erik Axel Karlfeldt, Verner von Heidenstam, Elsa Beskow och Selma Lagerlöf; konstnärer som Carl Milles, Carl Larsson och Albert Edelfelt; arkitekter som Rudolf Arborelius, Carl Westman och Ferdinand Boberg; tonsättare som Alice Tegnér och Hugo Alfvén.

Makarna Mittag-Leffler lät bygga en stor villa i Djursholm – på 1890-talet ett liberalt nybyggarsamhälle som attraherade många ur Stockholms intellektuella och konstnärliga kretsar. Carl Larsson skrev i Stockholms Dagblad den 15 februari 1891 om Mittag-Lefflers villa: “Så där borde alla vetenskapsmän bo – skriftställare också naturligtvis. Tänk att sitta däruppe i stora arbetsrummet med ett rikt bibliotek och skåda över land och vatten av fagraste slag.”

Någon försjunken drömmare uppe i sitt bibliotek var han dock inte, vilket många som hade att göra med Gösta Mittag-Leffler i praktiska göromål fick erfara. Det finns oräkneliga historier om grannfejder, akademibråk och affärstvister. Tag till exempel denna. På en angränsande tomt växte ett stort träd som grannarna var förtjusta i. Problemet var nu bara att detta träd kastade en lång skugga in över Mittag-Lefflers tomt. Påstötningar att få grannen att fälla sitt träd ledde ingenstans. Gösta tog därför saken i egna händer. När grannen återkom från en resa fann han trädet nedhugget. Vad som troligen förbluffade mest var dock att han i sin brevlåda hittade räkningen för trädfällningen – utställd på honom! Detta agerande belyser ett karaktärsdrag som gav Mittag-Leffler rykte om att vara fräck och hänsynslös som affärsman.

Ett tilltalande drag hos den i övrigt ganska konservativa Gösta Mittag-Leffler är hans starka övertygelse om kvinnors likaberättigande inom vetenskap och konst, vilket han visade genom att vid upprepade tillfällen stödjade och ta strid för kvinnor. I Stubhaugs bok kan man läsa om tre intressanta kvinnoöden, i vilka Gösta Mittag-Leffler aktivt ingripit: Anne Charlotte Leffler, Sonja Kovalevsky och Marie Curie.

Anne Charlotte Leffler var Göstas yngre syster, född 1849. Hon visade tidigt begåvning som skönlitterär författare. Efter att i början ha fått slåss för att bli tagen på allvar, var hon på 1880-talet en av Sveriges mest välkända författare av romaner och dramer. Hennes pjäser framfördes även i Berlin och Köpenhamn. Det finns idag tecken på ett återuppväckt intresse för Anne Charlotte på Sveriges teatrar. Hennes skönlitterära författarskap intresserade Gösta, som var mycket fäst vid sin syster. Han läste alla hennes utkast, han föreslog litteratur som hon borde läsa (såväl skönlitterär som populärvetenskaplig), och de var ofta inbegripna i långa diskussioner. I sin bror hade hon någon som uppmuntrade och trodde på henne.

Anne Charlotte Lefflers liv tog en dramatisk vändning. Efter att ha ingått ett olyckligt äktenskap i Stockholm träffade hon via Göstas kontakter en ung italiensk matematiker, Pasquale del Pezzo, och en eldig romans uppstod. Del Pezzo, känd inom matematiken för de efter honom uppkallade “del Pezzo-ytorner”, tillhörde en mycket blåblodig italiensk släkt. När Anne Charlotte och Pasquale offentliggjorde att de tänkte gifta sig var det en stor skandal. Hon var en gift protestantisk kvinna, och han en tio år yngre katolsk aristokrat, hertig av Cajanello.

Tillbaka i Sverige utverkade Anne Charlotte skilsmässa, men för att katolska kyrkan skulle erkänna denna krävdes dessvärre bevis på att äktenskapet aldrig blivit fullbordat. Med detta kunde storebror Gösta hjälpa till. Hans gode vän Axel Munthe, som vid denna tid verkade som societetsläkare i Rom, utfärdade ett intyg att Anne Charlotte Leffler vid medicinsk undersökning visat sig vara oskuld. Detta accepterades av katolska kyrkan, och efter konvertering till katolicismen var vägen banad för giftermål. Anne Charlotte Leffler blev hertiginna av Cajanello och flyttade in i familjens palats vid Neapelbukten. Dessvärre dog Anne Charlotte Leffler strax därefter (1892) av brusten blindtarm.

Den ryska matematikern Sonja Kovalevsky (1850-1891) växte upp i en adlig familj där det var otänkbart för henne att få ägna sig åt högre studier. Genom ett skenäktenskap blev det möjligt för henne att resa till Tyskland och där ägna sig åt studier i högre matematik. Hon blev elev till den inflytelserike professor Karl Weierstrass i Berlin, som också var Mittag-Lefflers lärare och mentor. Att få arbeta som universitetslärare och matematiker var otänkbart för Kovalevsky. Som kvinna fick hon inte ens tillträde till universitetsbyggnaden i Berlin för att kunna åhöra Weierstrass föreläsningar.

I samtidens ögon var det ett djävrt, och i många ögon skandalöst, initiativ av Gösta Mittag-Leffler att 1884 ordna en professur åt Sonja Kovalevsky vid Stockholms högskola. Hon blev därigenom världens första kvinnliga professor i matematik, och möjligen världens första kvinnliga professor över huvud taget. Hennes ställning väckte stor uppmärksamhet i 1880-talets Stockholm och även en hel del ont blod. T.ex. betecknade August Strindberg i en tidningsnotis 1884 kvinnliga matematiker som "onyttiga, skadliga och obehagliga" och fortsatte med att ironisera över svenskarnas "överdrivna artighet mot kvinnor".

Mittag-Leffler nöjde sig inte med att ha ordnat en professur åt Kovalevsky. Han gjorde också stora ansträngningar att få henne invald i Kungl. Vetenskapsakademien. Men där var motståndet alltför hårdnackat. Enligt Mittag-Lefflers dagbok ställde ständige sekreteraren Georg Lindhagen under invalsdiskussionerna den retoriska frågan: "Om akademien börjar invälja fruntimmer, var på de skapade varelsernas skala skall den då sluta?" Tyvärr drabbades Kovalevsky år 1891 av lunginflammation som tog hennes liv. Gösta förlorade således på kort tid både Anne Charlotte och Sonja, två rikt begåvade kvinnor som hade stått honom nära.

I Stubhaugs bok framkommer tidigare okänd information om den viktiga roll Gösta Mittag-Leffler spelade för de två Nobelpris som gick till Marie Curie. Det första av dessa, Nobelpriset i fysik 1903 för upptäckten av radioaktiv strålning, delades mellan Henri Becquerel och Pierre och Marie Curie. I själva verket var det bara Becquerel och Pierre Curie som blivit nominerade till detta Nobelpris. När det kom till Mittag-Lefflers kännedom att Marie Curie inte fanns med i det förslag som fysikpriskommittén arbetade med, skred han till aktion. Av allt att döma skrev han i juli 1903 ett brev till sin vän Pierre Curie och förhörde sig om Maries roll (detta brev har gått förlorat). Svarebrevet, daterat i Paris 6 augusti (detta finns i Institut Mittag-Lefflers arkiv), gav klara besked. Pierre Curie tackar Gösta Mittag-Leffler för informationen att han är nominerad till Nobelpriset. Därefter intygar han Maries viktiga roll och säger att värdet av hans forskning om radioaktivitet till lika del beror på hennes insatser. Troligen har Gösta Mittag-Leffler visat detta brev för fysikpriskommittén, för snart därefter, och på ett i detta sammanhang mycket sent stadium, lades Marie Curies namn till i priskommitténs förslag till 1903 års Nobelpris i fysik. Det faktum att fysikpriset gavs till en kvinna väckte stor uppmärksamhet i samtiden och bidrog till att Nobelprisen, som då utdelades för bara tredje gången, blev allmänt kända.

Marie Curie fick, som bekant, Nobelpriset två gånger, den andra gången kemipriset 1911. Även denna gång spelade Gösta Mittag-Leffler en viktig roll, men på ett annat sätt. Efter det att hon tilldelats priset framkom nämligen att hon hade ett kärleksförhållande med en gift man. Pierre Curie hade avlidit 1906, och hon hade efter hans död inlett en relation med en professorskollega. Vissa ledamöter av Kungl. Vetenskapsakademien

tyckte att detta var skandalöst. Det gick till och med så långt att Svante Arrhenius, möjligen under inflytande av drottning Victoria, skrev till Marie Curie och bad henne att avstå från Nobelpriset. Han menade framför allt att det skulle vara opassande att komma till Nobelfestligheterna och föreslog henne att inställa sin Stockholmsresa.

Mittag-Leffler, som hade den största respekt för Marie Curie både som vetenskapare och som person, blev mycket upprörd över detta provinsiella tilltag. Han skickade telegram till Paris där han uppmanade Marie att bortse från Akademiens oförskämdheter och komma för att motta sitt pris. Marie tackade i ett telegram den 7 december 1911 Mittag-Leffler för hans stöd: "Conformément à votre conseil je me décide à partir. Remerciements sincères pour votre appui. Viendrai avec ma fille."

Ett mindre känt inslag i Gösta Mittag-Lefflers mångsidiga personlighet, som Stubhaug lyfter fram, är att han älskade gäster och fester. Hans stora villa i Djursholm lämpade sig väl för stora middagar, och Mittag-Leffler var av allt att döma den perfekta värd. Detta tog sitt främsta uttryck i samband med firandet av Nobelpristagarna.

De första åren som Nobelprisen delades ut saknade den världsvane Gösta Mittag-Leffler tillräcklig elegans och festlighet över det hela. Om Vetenskapsakademiens möte den 9 december 1903, en pinsamt provinsiell tillställning trots att den store Becquerel var närvarande, skrev han i sin dagbok: "Aldrig har akademien stått så lågt som nu." Med början året därpå tog han saken i egna händer. Han startade nämligen en tradition att den 11 december varje år, dagen efter Nobelprisutdelningen, bjuda in till en stor festmiddag i sitt hem för pristagarna med entourage och prominenta svenskar.

Gösta Mittag-Lefflers Nobelmiddagar uppmärksammades i pressen. Dagens Nyheter skrev den 13 december 1908 under rubriken "Sista ledet i Nobelfesterna": "Svenskarna ha rykte om sig att kunna festa; vid Nobelhögtidligheterna visa de också rätt ordentligt hvad de förmå. Nobelfestligheterna äro inte afslutade med tillställningen på akademien, supéen på Grand och föreläsningarna på Vetenskapsakademien – det är endast den officiella delen, som nog är en smula torr och tråkig. Efter den följer regelbundet en afslutning som bär en betydligt gladare karaktär: den stora festen ute i Djursholm hos professor Mittag-Leffler."

Den 13 december 1911 skrev Stockholms Dagblad att "Professor Mittag-Lefflers Nobelfest har blivit en institution, lika regelbundet återkommande som själfva utdelningen af Nobelprisen". I Dagens Nyheter samma dag stod att läsa att "Den icke minst lysande fest som ges i Stockholm med anledning af de vetenskapliga världsprisens utdelning är professor Mittag-Lefflers middag för Nobelpristagarna."

Det är särskilt intressant att läsa reportagen från Nobelmiddagen 1911. Marie Curie och hennes dotter Irène (som fick Nobelpriset i kemi 1935) var närvarande bland de 200 middagsgästerna. Gösta Mittag-Leffler höll (på franska) ett hyllningstal till Marie, där han bland annat sade: "Intuition, uthållighet, noggrannhet, dessa den stora naturforskarens oundgängliga attribut, . . . , äro egenskaper som tillsammans bilda madame Curies rika personlighet. Här är icke tillfället att söka tolka denna personlighet. Alla som haft lyckan att träda madame Curie närmare ha känt och anat att upptäckstens betydelse står i direkt förhållande till upptäckarens personlighet."

Gösta och Signe Mittag-Lefflers Nobelmiddagar på Djursholm, som gavs till och med 1912, hade alltså blivit en institution. När makarna Mittag-Leffler inte längre orkade ordna sin Nobelmiddag togs traditionen över av kungen. Ännu till denna dag ges middag

för Nobelpristagarna den 11 december, men numera på Stockholms slott.